

Originalni naučni rad
Primljeno 4.9.2016, prihvaćeno za objavljivanje 9.12.2016.

Prof. dr. sc. Mejra Softić

Univerzitet u Zenici, Islamski pedagoški fakultet
mejra1967@gmail.com

O FUNKCIJAMA 'ALIFA U ARAPSKOM JEZIKU (AL-'ALIF AL-LAYYINA – FLEKSIBILNI 'ALIF)

Sažetak

Klasični arapski filolozi bavili su se izučavanjem 'alifa više nego ijednim drugim harfom. Ova izučavanja rađena su u kontekstu njegovog razumijevanja kao prvobitne oznake za konsonant hamza kao i oznake za dugi vokal, što je rezultiralo brojnim studijama i raspravama. S obzirom na to da su one većinom bile fokusirane na 'alif kao oznaku za konsonant hamza te da u orijentalističkoj literaturi ne nalazimo radove koji se isključivo bave interpretacijama 'alifa u njegovom savremenom poimanju (kao oznake za dugi vokal), ovaj rad nastoji sagledati historijsku perspektivu funkcionalne podvojenosti 'alifa, njegova savremena terminološka variranja u arapskim pravopisima, ortografske osobenosti i funkcije, te modele funkcioniranja na morfosintaksičkom nivou.

Ključne riječi: arapski jezik, 'alif, hamza, ortografija, funkcionalna podvojenost, morfosintaksički nivo

UVOD

Posmatrano s ortografskog nivoa, poznavaoći arapskog alfabeta sigurno će se složiti s ocjenom da 'alif [ʾ], u odnosu na ostale arapske foneme, bilježi najjednostavniju grafemsku oznaku u svim svojim pozicijama. Ovoj jednostavnosti doprinosi i činjenica da 'alif spada u harfove koji se ne vežu za naredni konsonant, zbog čega se vrlo brzo uči i usvaja. Međutim, posmatrano s drugih jezičkih nivoa, fonetsko-fonološkog, morfološkog i sintaksičkog, 'alif je, još od prvih pokušaja uređenja arapskog alfabeta i nastojanja da se sagledaju njegove artikulaciono-akustičke osobenosti, kao i raznolike morfosintaksičke funkcije, arapskim klasičnim filozovima zadavao najviše brige

u odnosu na ostale harfove, često ih dovodeći u ozbiljne zablude i raskole u mišljenjima. Najvjerodostojniji pokazatelj njihove ozbiljne posvećenosti ovom harfu jeste veliki broj studija nastalih u klasičnom periodu bavljenja arapskim jezikom koje su isljučivo posvećivane problematici ortografije, upotrebe i funkcioniranja 'alifa, a sve su u osnovi naslovljene kao *Kitāb al-'alifāt*.¹ Jedan od poznatijih autora je i Ibn Ḥālawayh (umro 370. po H.) koji u svojoj studiji o 'alifima u poglavlju naslovljenom kao *باب ألقاب هذه الألفات* (*poglavlje o nazivima 'alifa*) kaže: « (...) و هي تنقسم سبعة و سبعين قسما » (... *dije se na sedamdeset i sedam vrsta*), nabrajajući pri tome sve vrste 'alifa, a iz samih naziva zaključuje se da su pojave određenih vrsta 'alifa uslovljene nekim fonetskim ili morfološkim promjenama u riječi, različitim pozicioniranjem 'alifa u riječi te funkcijama koje ima na morfološkom ili sintaksičkom nivou.² S obzirom na to da mu se pripisuje značajan doprinos u preciznom opisivanju funkcija 'alifa u inicijalnim pozicijama kod glagola, imena i partikula, neophodno je spomenuti i Al-'Anbāriyya (umro 328. po H.) i njegovu studiju *Kitāb muḥtaṣar fī dīkr al-'alifāt*.³

Iako u orijentalističkoj literaturi ne postoji poznato djelo koje se na sličan način bavi opisivanjima funkcija 'alifa, što bi svakako bio značajan doprinos u izučavanju arapskog kao stranog jezika, namjera ovog rada nije kontrastiranje navoda spomenutih klasičnih izvora i interpretacija brojnih funkcija koje oni pripisuju 'alifu, jer bi to, zbog obima materije, zahtijevalo mnogo više prostora i vremena. Cilj rada, prije svega, jeste ukazati na razloge zbog kojih klasični arapski filolozi 'alifu posvećuju pažnju više nego ijednom drugom harfu i pripisuju mu ovako brojne funkcije, što je u izvjesnoj koliziji sa savremenim poimanjima njegovih ortografskih i morfosintaksičkih osobnosti. Zbog toga je neophodno da se progovori o njegovoj funkcionalnoj podvojenosti, koja i čini okosicu ovako širokih interpretacija 'alifa i koja je u osnovi iskristalizirala, uvjetno rečeno, dvije vrste 'alifa, od kojih samo jedna odgovara njegovom savremenom razumijevanju. To je tzv. *al-*

1 Jedna od značajnijih studija o 'alifu jeste i *al-'Alifāt wa ma'rifa 'uṣūliha*, čiji je autor 'Abū 'Amr 'Uṣmān ibn Sa'īd al-Dānī (umro 444. po H.). Ovu studiju od četrnaest stranica rukopisa uredio je i uz vrijedan predgovor objavio Ġānim Qadūrī al-Ḥamd u časopisu *Mağalla ma' had al-'imām al-Šāṭibī li al-dirāsāt al-qur'ānī*, I, Tikrit, 2006. U ovom predgovoru (str. 342–343) on navodi sve klasične izvore koji zasebno tretiraju upotrebu 'alifa.

2 Ovu studiju pod nazivom *Kitāb al-'alifāt li Ibn Ḥālawayh* uredio je i prvi put u cijelosti je predstavio 'Alīyy Ḥusayn al-Bawāb u časopisu *Mağalla al-mawrid*, I - III, Irak, 1982.

3 Ova studija je, kao i sve druge, sačuvana u formi rukopisa i prvi put je objavljena u formi kraće knjige 1980. godine u Kairu, a priredio ju je Ḥasan Ferhūd.

'alif al-layyina (fleksibilni 'alif) za koji se u savremenoj arapskoj lingvistici koriste i termini *al-'alif al-ṭawīla* ili *'alif al-madd*, a koji odgovara dugom vokalu [ā]. Ovaj *'alif* bilježi svoja ortografska variranja, specifična morfološka obilježja i određene sintaksičke funkcije, čije je pravilno razumijevanje bitno u procesima učenja arapskog jezika pa smo se stoga i odlučili za njegove interpretacije, nadajući se da će naša zapažanja biti koristan prilog njegovog razumijevanja u nastavi i izvan nje, budući da u orijentalističkoj literaturi ne nailazimo na izvore koji se bave isključivo ovom problematikom. Kao dodatni razlog da svoju pažnju usmjerimo na ovu vrstu *'alifa* poslužila nam je i činjenica da, u odnosu na klasične arapske filologe, koji su vrlo precizni i imaju usaglašene stavove u svojim interpretacijama ove vrste *'alifa*, među savremenim arapskim lingvistima danas postoje razlike u njegovom definiranju i opisivanju njegovih pozicioniranja u riječi, što dovodi do konfuzije u usvajanju terminologije i ortografskih pravila koje ona implicira, naročito u početnom stadiju učenja arapskog jezika.

FUNKCIONALNA PODVOJENOST 'ALIFA – HISTORIJSKA PERSPEKTIVA

U historijskom razvoju arapskog alfabeta, *'alif* je jedini grafem koji je prošao kroz dvije različite razvojne faze mijenjajući pri tome svoje ortografsko-fonemske vrijednosti shodno potrebama prilagođavanja arapskog grafijskog sistema književnom govoru i postajući tako jedina grafemska oznaka koja bilježi više funkcija u arapskom jeziku. Naime, arapski lingvisti, savremeni i klasični, jedinstveni su u ocjeni da je prvobitna funkcija *'alifa* u klasičnom periodu arapskog jezika bila grafemska oznaka i naziv za konsonant *hamza* (Qadūrī al-Ḥamd, 2006: 342). Arapi su *'alif* naslijedili iz nabatejskog pisma, pod čijim su utjecajem i kreirali svoj alfabet, dok su Nabatejci, s druge strane, svoje pismo izvodili iz feničanskog, koje nije poznavalo oznake za duge i kratke vokale i čiji *'alif* u potpunosti korespondira s arapskim konsonantom *hamza* (Ramaḏān 'A. al-Tawāb, 1996). Ibn Ğinnī (I, 1985: 41) sasvim jasno ukazuje da je »(...) *'alif*, koji stoji na početku arapskog alfabeta, zapravo oznaka za *hamzu* (...)«, a kao snažan dokaz za to navodi činjenicu da prvi konsonant koji se čuje u samom nazivu bilo kojeg arapskog konsonanta krije njegovu stvarnu artikulacionu vrijednost, te smatra da: “ (...) ako kažeš *ḡīm*, prvi konsonant je **ج**, ako kažeš *dāl*, prvi konsonant je **د**, (...) , a isto tako ako kažeš *'alif*,

postavljaju da je takvo njegovo opredjeljenje vjerovatno proisteklo iz opažanja da se *hamza*, u situacijama oslabljivanja, već pretvarala u dugi vokal [ā] pa je on oznaku *'alifa* iskoristio i na onim mjestima gdje se pojavljivala potreba za ovim vokalom ili se to jednostavno desilo po uzoru na obilježavanje ovog vokala u starijim semitskim jezicima.

Kakve god okolnosti upotrebe *'alifa* kao grafemske oznake za dugi vokal [ā] bile, činjenica je da je on već u ranom periodu formiranja arapskog alfabetu u pravopisu bilježio dvojnu funkciju: *'alif* kao oznaka za konsonant *hamza* i kao njezin nosilac i *'alif* kao grafemska oznaka za dugi vokal [ā].⁴ S obzirom na to da se u upotrebi zadržao termin *'alif* i za jednu i za drugu funkciju, arapski gramatičari na različite načine naglašavali su ovu njegovu podvojenost, jedni kroz definiciju *hamze*, drugi kroz pojašnjenje lekseme *'alifa*. Tako će npr. Al-Ġawharī kazati da se grafema *'alif* jednako odnosi na dva glasa, te da „(...) postoje dvije vrste *'alifa*: *layyina* i *mutaḥarrrika*, prva se naziva *'alifom*, a druga *hamzom* (...)“ (Al-Ġawharī, VI, 1984: 2542) Poglavlje o *hamzi* Al-Rāzī započinje pojašnjavanjem *'alifa*, smatrajući ga slovom alfabetu koje je limitirano (*maqṣūra*) i bez vokala (*mawqūfa*) navodeći: «(...) و الألف من حروف المدّ و اللين و الزيادات (...) فإذا تحركت فهي همزة (...)» (... *'alif* je jedan od dugih vokala i jedan od afiksa, ako se pokrene vokalima, tada je to *hamza*). (Al-Qādir al-Rāzī, 1986: 15) Ibn Ġinnī također će kazati da je *'alif* na početku alfabetu oznaka za *hamzu*, a da je dugi *'alif* (*al-'alif al-madda*) isto tako oznaka za *hamzu*, samo što je ovaj *'alif* uvijek bez vokala (Ibn Ġinnī, I, 1985: 41–42). *Hamza* se u rječnicima i pravopisima definira kao prvo slovo alfabetu, uz pojašnjenje da je to *'alif* koji prima vokale pa ako se *hamza* piše iznad ili ispod *'alifa*, tada se on naziva *al-'alif al-yābisa* (*postojani* ili *tvrdi 'alif*), npr.: ... أعطى، سأل، نجأ. Nasuprot njemu je *al-'alif al-layyina* (*fleksibilni* ili *oslabljeni 'alif*), a to je *'alif* koji ne prima vokale, kao što je u leksemama ... رمى، دعى، قال. (ʿAḥmad Qabbiš, 1988: 23) Ovo terminološko poistovjećivanje dva različita glasa rezultiralo je u klasičnom periodu arapskog jezika ovako opširnim interpretacijama *'alifa*, a one se u suštini uglavnom odnose na funkcije konsonanta *hamza*, koji se sa svakom prepoznatom novom funkcijom imenuje i drugom vrstom *'alifa*. Klasični arapski filolozi bili su svjesni ove funkcionalne pod-

4 U ovom kontekstu, neki naši orijentalisti u ocjenama *'alifa* smatraju da je to jedino „slovo“ u arapskom jeziku koje ne predstavlja neki suglasnik i da je ono, izgubivši svoju prvobitnu namjenu, a to je oznaka konsonanta *hamza*, postalo polufunkcionalno. (Srđan Janković, 1987: 54)

vojenosti 'alifa. Tako će Al-Dānī (1980: 341) u poglavlju o sastavnoj i rastavnoj hamzi (*hamza al-waṣl / hamza al-qaṭ'*) kod glagola kazati: «...» و كلهن في الحقيقية همزة غير همزة الوصل وحدها و إنما سمّين ألفات مجازاً: «... i sve je to u osnovi hamza, izuzev waṣle, a nazvano je 'alifom metaforički zato što formalno izgleda kao 'alif».⁵ Ibn Ḥālawayh (I, 1982: 81) također smatra da je ova vrsta 'alifa ustvari hamza, s čime se slaže i Al-Mubarrid, ustvrdivši: «...» هذا باب «...» ألف الوصل و القطع، و هنّ همزات على الحقيقة» (... ovo je poglavlje o sastavnom i rastavnom 'alifu, a oni su u osnovi hamza). (Q. al-Ḥamd, 2006: 341) Dakle, sa stanovišta savremene arapske lingvistike, ove klasične studije o 'alifu, u osnovi su studije o hamzi, a jedina funkcija 'alifa u ovim slučajevima jeste da se on pojavljuje kao formalni nosilac konsonanta hamza. Funkcija 'alifa kao dugog vokala također se spominje i pojedine studije i rječnici ga interpretiraju u zasebnim poglavljima, ali u mnogo manjem obimu u odnosu na hamzu. Danas su 'alif i hamza terminološki i semantički razdvojeni i pod 'alifom se podrazumijeva dugi vokal [ā], kojeg su klasični arapski filolozi prepoznali kao *al-'alif al-layyina*.

AL-'ALIF AL-LAYYINA – TERMINOLOŠKA I ORTOGRAFSKA VARIRANJA

Najkompletniju definiciju, artikulaciono-akustička obilježja i modele pozicioniranja ove vrste 'alifa nalazimo u jednom savremenijem pravopisu, u kojem se navodi: «الألف اللينة هي الألف الساكنة المفتوح ما قبلها. وهي التي لا ينصرف اسم الألف عند الإطلاق إلا إليها، و تسمى الهوائية لمجئها من هواء الفم، و يمنع الابتداء بها لعدم قبولها الحركة (...» تقع الألف اللينة في وسط الكلمة و آخرها» *Al-'alif al-layyina – fleksibilni ili oslabljeni alif – je alif bez vokala kojem prethodi fatha. Samo na ovu vrstu 'alifa se odnosi termin 'alif', on se naziva al-hawā'ī – zračni ili strujni – jer je rezultat zračnog strujanja iz usta, s njim se ne može započeti jer se ne pokreće vokali-ma, a dolazi u sredini i na kraju riječi.* ('A. Qabbiš, 1977: 99) Ovakve su interpretacije u skladu s tumačenjima ove vrste 'alifa kod klasičnih arapskih gramatičara. Međutim, u savremenim pravopisima tumačenja variraju pa se on u nekima od njih kao termin uopće ne spominje,

⁵ Kamāl Bišr (1986: 88) ne slaže se s generalnom ocjenom klasičnih gramatičara da je hamza nazvana 'alifom metaforički i zbog široke primjene 'alifa kao njezinog nosioca. On smatra da 'alif terminološki više odgovara njegovoj prvobitnoj namjeni, a da je njegova terminološka primjena za dugi vokal u osnovi metaforička.

nego se zamjenjuje terminima *'alif mamdūda (ṭawīla) / 'alif maqṣūra* i to samo za finalne pozicije u riječi, dok se za medijalnu poziciju koristi termin *'alif al-madd*. U nekim drugim izvorima on se kao termin spominje i na identičan način definira, ali samo za finalne pozicije.⁶

Što se tiče ortografije ovog *'alifa*, ona je dvojna: u medijalnoj poziciji uvijek se bilježi u formi (dugog) *'alifa* [ʾ], npr.: ، مال، كتاب، dok se u finalnoj poziciji bilježi ili u formi *dugog 'alifa ('alif mamduda)*, npr. ، دعا، عصا ili u formi *kratkog alifa*, koji se bilježi kao konsonant *yā'* bez tačaka (*'alif maqṣūra*), npr. ، إلى، عنى، سلوى. Dvojna ortografija fleksibilnog *'alifa (al-'alif al-layyina)* u finalnoj poziciji karakteristika je sve tri vrste riječi u arapskom jeziku i s obzirom na to da nema razlike u njihovoj artikulaciji, neophodno je poznavati pravila upotrebe jednog ili drugog. Tako se *al-'alif al-layyina* u finalnoj poziciji bilježi u formi *dugog 'alifa ('alif mamdūda)* kod:

- partikula koje se zajednički nazivaju *ḥurūf al-ma'ānī* (čestice čija se semantika realizira u diskursu), a to su: لولا، لوما، كلاً، هلاً، أما، إلا، أما، هلاً، كلاً، لوما، لولا izuzev četiri partikule koje bilježe *kratki 'alif: إلى، على، حتى، بلى* ;
- nepromjenljivih imena, kao što su zamjenice: lične (أنا، أنتما، هما، ...), pokazne (...، هنا، ذا)، odnosne (ما، أيّ، ذا) i upitne (ما، ماذا)، te uvjetne partikule (ما، مهما) uz izuzetak leksema koje bilježe *kratki 'alif: متى؛ لدى، أنى* ;
- trokonsonantskih imena i glagola u perfektu čiji je treći korijeni konsonant *wāw* ...، غزا، قفا، عصا، خُطا، قفا، غزا، ... pri čemu se kod imena vrsta ovog korijenog konsonanta prepoznaje ako se stave u dvojninu ili se iz množine vrate u jedninu (قفوان، عصوان، خطوة)، a kod glagola promjenom u prezent ili njegovom konjugacijom u drugom i prvom licu (يعفو، عفونا، غزوتما) ;
- imena ili glagola čijem *'alifu* prethodi konsonant *yā'*, npr.: استحيا، (يحيى، ربيى izuzev ako je riječ o vlastitim imenima ربيى، دنيا، خطايا، ...، ... ;
- stranih imena (osoba, država, gradova,...), npr.: أعما، لوقا، موسيقا، ... uz izuzetak pet imena: موسى، عيسى، كسرى، بخارى، متى (M. Mamu, 1998; M. Ziyad, 2008).

Al-'alif al-layyina se u finalnoj poziciji bilježi u formi *kratkog 'alifa ('alif maqṣūra)* kod:

6 Usporediti npr. pravopise: Muḥammad Māmū, *'Ilā al-'imlā'*, 1998; Rāḡī al-'Asmar, *al-Marḡi 'ilā al-'imlā'*, 1999; Mus'ad Ziyād, *al-Šāfī fī al-'imlā'*, 2008; 'A. Muḥammad al-'Atīrī, *al-Mufīd fī al-luga al-'arabiyya*, 2006, i sl.

- trokonsonantskih imena i glagola čiji je 'alif nastao kao zamjena za konsonant yā', a vrsta ovog korijenog konsonanta prepoznaje se na isti način kao kod prepoznavanja korijenog konsonanta wāw, npr.:
... فتى-فتيان، قرى-قرية، هدى-يهدي - هديت، ...
- imena i glagola sa više od tri konsonanta, npr.: حبلى، دعوى، استولى، ... لاقى،
- imena i glagola čiji je prvi ili drugi korijeni konsonant wāw, npr.:
... الوغى، الونى، وقى، طوى، نوى، ...
- imena i glagola čiji je drugi korijeni konsonant hamza, npr.: رأى، شأى، ... ;
- u svim slučajevima koji su navedeni kao izuzeci u pisanju dugog 'alifa ('A. Qabbiš, 1977; 'A. M. al-'Atīrī, 2006).

AL-'ALIF AL-LAYYINA – MORFOSINTAKSIČKI OKVIR FUNKCIONIRANJA

Iako se najveći broj funkcija ovog 'alifa realizira i opaža na morfosintaksičkom planu, njegove funkcije mogu se posmatrati i s drugih jezičkih nivoa. Na ortografskom i fonetsko-fonološkom nivou on funkcionira kao prvi harf arapskog alfabeta, pri čemu je njegova artikulaciona vrijednost uvjetovana prisustvom ili odsustvom vokala. Arapski gramatičari smatraju da, ako je bez vokala (*al-'alif as-sākina*), on funkcionira kao pravi 'alif (*al-'alif al-ḥaqīqiyya*), odnosno kao jedan od dugih vokala (*ḥurūf al-līn*), npr. : ... لا، باب، أراد Ako se pokrene vokalom, tada funkcionira kao konsonant hamza, s tim da kao ortografska oznaka služi samo kao njegov nosilac, npr. لجا، سأل، لجا ('A. Qabbiš, 1977); (Ibn Manzūr, X, 2010: 430).⁷

Posmatrano s morfosintaksičkog nivoa, fleksibilni 'alif ili dugi vokal [ā] (*al-'alif al-layyina*) u leksemi se realizira na tri načina: kao dio korijena riječi, kao zamjena za korijeni konsonant i kao derivacioni afiks s različitim morfološkim funkcijama i sintaksičkim namjenama.

Iako je riječ o dugom vokalu, Ibn Ğinnī smatra da je 'alif koji nalazimo npr. kod partikula إذا متى، أنى، هيا، كلاً، يا، إلا، حتى، لا، ما، kao i zamjениčkog imena (*ism mudmar*) إيا sastavni dio korijena date lekseme. Imamo li na umu to da korijen lekseme u arapskom jeziku čine suglasnici, a da

⁷ Ovakvo se pravilo ipak ne može generalizirati imamo li na umu lekseme kao što je npr. رأس gdje 'alif nije pokrenut vokalom, ali je upotrijebljen u svrhu realizacije konsonanta hamza, što je najbliže njegovoj prvobitnoj namjeni, bez obzira na pozicioniranost u riječi.

je *'alif* jedina grafemska oznaka koja nema odgovarajući suglasnik u alfabetu, ovakva se tvrdnja donekle čini protivnom temeljnim zakonitostima ovog jezika. Međutim, on to argumentira činjenicom da ove lekseme (odnosno *'alif* u njima) nisu proizvod postupka derivacije, nepromjenljive su, te stoga *'alif* u leksemi nije pridodat kao afiks niti je nastao kao zamjena za slabe konsonante *wāw* i *yā'* što upućuje na to da je on sastavni dio njezinog korijena (Ibn Ğinnī, II, 1985: 653–664). S druge strane, Ibn Manzūr (XV, 2010: 430) smatra da *'alif* funkcionira samo kao dugi vokal i kao jedan od derivacionih afiksa.

'Alif funkcionira kao zamjena za korijene konsonante *wāw* i *yā'* u medijalnoj i finalnoj poziciji riječi kada se oni usljed određenih fonetskih zakonitosti pretvaraju u dugi vokal [ā], npr. قام، صار، دعا، سعى، قفأ، هدى Ovakav *'alif* naziva se *al-'alif al-mubaddala min wāw / yā'*.

Kao derivacioni afiks (*ḥarf az-ziyāda*) – infiks ili sufiks – *'alif* ima vrlo široku upotrebu, zbog čega su njegove namjene i funkcije koje ima na morfosintaksičkom planu brojne. Shodno prirodi ovih funkcija, utvrđene su i određene vrste *'alifa*, a njihovo nominiranje varira od jednog do drugog autora. Prema našim zapažanjima, markiraju se sljedeće vrste i funkcije *'alifa* :

- *al-'alif al-fāšila*: dodaje se glagolima u svrhu razlikovanja sufiksa *wāw* trećeg lica množine muškog roda u perfektu, zavisnom načinu, jusivu, imperativu i prohibitivu u odnosu na isti sufiks pravilne množine muškog roda te u odnosu na *wāw* kao korijeni konsonant, npr.: مهندسو المدينة، أولو فضل / يدعو، يخلو،... راسلوا، أن يرأسلوا، لم يرأسلوا، راسلوا / . Također se dodaje u trećem licu množine ženskog roda kada se uvodi *nūn* za pojačanje (*energetik*), a kako bi se izbjegao susret tri ista konsonanta, kao što je npr. u imperativu افعلنان ;

- *'alif al-'imād*: ima funkciju razlikovanja: broja ličnih zamjenica (rastavljenih ili sastavljenih), npr. أنتم – أنتما، هم – هما، كم – كُما ; glagolskog lica – prvo lice množine u odnosu na treće lice množine ženskog roda : أن فُمننا - فُمننا ; lične zamjenice prvog lica jednine أنا u odnosu na čestice أن ;⁸ broja مائة u odnosu na prijedložnu sintagmu منه ;

- *al-'alif al-mubaddala*: svaki *'alif* koji je nastao kao zamjena za korijeni konsonant *wāw* ili *yā'*, kao što je u glagolima tipa، صار، قام، جرى، ili je u ajetima zamjena za oslabljeni konsonant *nūn*, npr. وليكونًا . دعا

⁸ U ovom kontekstu Ibn Manzūr (XV, 2010: 428) spominje samo *'alif* lične zamjenice أنا، nazivajući ga *'alif al-'ibāra* ili *al-'alif al-'āmila*.

9; من الصاغرين

- 'alif an-nidā': 'alif koji se koristi u vokativu i pri direktnom oslovljavanju: يا محمد، يا ولد

- 'alif an-nudba': 'alif koji se koristi pri jadikovanju ili čuđenju, a sufigira se imenu sa ili bez čestice hā', npr.: وا عجابه (عجبا)، وا زيدا (زيدا) !، وا رأساه ... ! ;

- 'alif al-'išbā' ('alif al-'iṭlāq): 'alif koji se koristi u poeziji za očuvanje pjesničkog metra, a dodaje se na kraju stiha, npr.: باننت سعاد و أمسى : فأضلُّونا ، حبلها انقطعا ، ili na kraju ajeta u svrhu njihovog razdvajanja, npr.: أَلَسَّيْلًا¹⁰ ;

- 'alif al-ta'nīt: 'alif kao oznaka imena ženskog roda, a može biti dugi ili kratki, npr.: جمادى، بشرى، ذكري، حمراء، .. ;

- 'alif al-ġam': 'alif koji se koristi za postizanje različitih paradigmatičkih obrazaca razlomljene množine i 'alif kao prvi dio sufiksa pravilne množine ženskog roda, npr.: مساجد، فرسان، عمال، معلمات، ;

- 'alif al-tatniyya: 'alif kao oznaka dvojine imena i glagola, npr.: هذان¹¹ ; الطالبان اللذان يدرسان

- 'alif al-'i'rāb: 'alif u funkciji akuzativnog padežnog nastavka kod imena produžene deklinacije (al-'asmā' al-sitta) – هُنْ، فُو، ذُو، هُنْ – رأيت أباك في المسجد، نحترم ذا الخلق الحسن، وذا الأدب الرفيع، npr.:

- 'alif al-'iwad: 'alif koji se dodaje u akuzativu tropadežnih imena kao nosilac tanwīna fathi i kao pokazatelj padežnog nastavka, npr.: لقي : عمراً أمام الكلية، أمسك دفترًا a o njemu Ibn Manzūr (XV, 2010: 428) kaže: «... on je zamjena za nunaciju u akuzativu...» (... on je zamjena za nunaciju u akuzativu...);

- 'alif al-'išāra: 'alif pokaznih zamjenica koji se realizira u pismu ili se samo izgovara: هاتان، ذلك، هاتان، هذا، هذه، ذاك، ذلك، هاتان، a u osnovi se radi o prostim pokaznim zamjenicama تا، ذا، i partikuli ها (hā' al-tanbīh) koje skupa čine složenu pokaznu zamjenu;

9 Sura Jusuf, 32 ; za razliku od savremenih gramatičara, Ibn al-Manzūr ovaj 'alif naziva 'alif al-nūn al-ḥafīfa, a 'alif koji se koristi u poeziji naziva 'alif al-sila (ibid.).

10 Sura Al-'Aḥzāb, 67.

11 Brojna su neslaganja klasičnih i savremenih arapskih gramatičara o funkciji ovog 'alifa. Jedni smatraju da je to padežna oznaka nominativa pa ga nazivaju ḥarf al-'i'rāb, drugi da je pokazatelj fleksije (dalīl al-'i'rāb), a treći da je oznaka dvojine imena i glagola ('alam li al-tatniyya). U savremenim pravopisima češće se interpretira kao padežni nastavak, a mi smo se opredijelili za njegovu funkciju oznake dvojine zbog vrlo ubjedljivih argumenata koje, u korist ovakve njegove funkcije, prinosi neki klasični arapski gramatičari. Detaljnije vidjeti: Ibn Ğinni, II, 1985, 695–728.

- *'alif al-taḥḥīm 'alif* kao infiks u funkciji naglašavanja riječi u nekom stihu, a u svrhu očuvanja pjesničkog metra, npr., ، عُقْرَاب ، كُنُكَال
umjesto ، عَقْرَب ، كَلِكَل
- *al-'alif al-maḡhūla*: prema tumačenjima većine arapskih lingvista, svaki *'alif* koji se kao infiks dodaje imenu ili glagolu u svrhu postizanja dugog vokala, a time i realizacije novih semantičkih vrijednosti. Iz toga razloga drugi ga nazivaju i *'alif al-binā* , npr.: ، مَحَادِثَةٌ ، كَاتِبٌ ، جَالِسٌ
.....¹² ؛ كَاتِبٌ ، صَبَاحٌ ، مَصْبَاحٌ ،
- *'alif al-'ilḥāq 'alif* sufigiran kao četvrti konsonant, ali ne kao zamjena za konsonant *yā'* niti kao oznaka ženskog roda, npr.: ، مَغْرِيٌّ ، أَرْطِيٌّ
... ، ؛ ovakav *'alif* naziva se *gayr lāzima – neobavezni*, pošto rijetke lekseme poput ovih, a za razliku od imena ženskog roda, mogu dobiti sufiksarno *tā'* kada mijenjaju svoj morfološki oblik: ، مَعْرَاةٌ ، مَعْرَاةٌ
- *al-'alif al-kāfiya*: *'alif* koji se isključivo pojavljuje u fonetsko-fonološkom okviru الم karakterističnom za otpočinjanje nekih sura u Qur'anu.

12 U ovom kontekstu, pojedini arapski gramatičari, a posebno u lingvističkim raspravama koje možemo pronaći u elektronskoj formi, dodatno spominju i *'alif al-zā'i da (afiksativni alif)*, koji se leksemi dodaje kao prvi, drugi, treći, četvrti, peti i šesti konsonant, a slijedeći primjere koje daje Ibn Ğinni (II, 287–290). Vrlo često radi se o imenskim leksemama koje nemaju frekventnu upotrebu u savremenom jeziku, barem kada je riječ o onim s više konsonanata.

ZAKLJUČAK

Klasični i savremeni arapski lingvisti jedinstveni su u ocjeni da je prvobitna funkcija 'alifa u klasičnom periodu arapskog jezika bila grafemska oznaka i naziv za konsonant *hamza*. Zbog njegovog oslabljivanja u izgovoru, ono se često pretvaralo u dugi vokal [ā], što je dovodilo do miješanja ovih dvaju glasova. Zbog toga je Al-Ḥalīl osmislio zasebnu oznaku za konsonant *hamza*, a 'alif se zadržao i kao oznaka za dugi vokal [ā], zbog čega dolazi do njegove funkcionalne podvojenosti. U upotrebi se dugo zadržao termin 'alif i za jednu i za drugu funkciju, što i jeste osnovni razlog kasnijeg pripisivanja tako brojnih funkcija 'alifu, budući da su se klasični arapski lingvisti u svojim istraživanjima uglavnom bazirali na konsonant *hamza*, označavajući ga terminom 'alif.

U savremenim arapskim pravopisima, 'alifom se označava dugi vokal [ā], koji bilježi medijalnu i finalnu poziciju u riječi. Klasični termin kojim se označava jeste *al-'alif al-layyina*, ako je u medijalnoj poziciji 'alif *al-madd*, a u finalnoj 'alif *mamdūda* i 'alif *maqṣūra*. Na morfosintaksičkom nivou funkcionira kao sastavni dio korijena riječi, uglavnom kod partikula, kao zamjena za korijene konsonante *wāw* i *yā'* i kao derivacioni afiks. Na temelju ovih funkcija utvrđene su određene vrste ovog 'alifa, a s lingvističkog aspekta najznačajnije su: *al-'alif al-fāṣila*, 'alif *al-'imād*, *al-'alif al-mubaddala*, 'alif *al-ta'nīl*, 'alif *al-'i'rāb*, 'alif *al-tatniyya*, 'alif *al-ḡam'*, 'alif *al-'išāra*, 'alif *al-binā'*, 'alif *al-'iwād*, 'alif *al-nidā'* i 'alif *al-nudba*.

Literatura

- Al-'Anbārī, Q. (1980). *Kitāb muḥktaṣar fī dīkr al-'alifāt*. Taḥqīq: Farhud Ḥasan. Kairo: Dār al-turāṭ.
- Al-'Asmar, R. (1999). *Al-Marḡi' fī al-'imlā'*. Tripoli: Ğurūs burs.
- Al-'Atīrī, M. (2009). *Al-Mufīd fī al-luġa al-'arabī*. Bengazi: Dār šumu' al-ṭaqāfa.
- Al-Bawāb, Ḥ. (1982). *Kitāb al-'alifāt li Ibn Ḥālawayh*. U: *Maġalla al-mawrid*, I – III. Irak.
- Bišr, K. (1986). *Dirāsāt fī 'ilm al-luġa*. Kairo: Dār al-ma'ārif.
- Bišr, K. (1975.) *'Ilm al-luġa al-'āmm: al-'Ašwāt*. Kairo: Dār al-ma'ārif.
- Al-Dānī, S. (2006). Al-'Alifāt wa ma'rifa 'uṣūliha. Taḥqīq: Qadūrī al-Ḥamd. U: *Maġalla ma'had al-'imām aš-Šāṭabī li al-dirāsāt al-qur'ānī*, br. 1, str. 333–380. Tikrit.
- Al-Ġawharī, 'I. (1984). *Al-Šihāḥ – tāġ al-luġa wa šihāḥ al-'arabiyya (I-VI)*. Taḥqīq: 'Aḥmad 'Abd al-Gafūr. Dār al-'ilm.
- Ibn Ğinnī, 'A. F. (1985). *Sirr šinā'a al-'i'rāb (I-II)*. Taḥqīq: Ḥasan Handāwi. Damask: Dār al-qalam.
- Ibn Manzūr, Ğ. (2010). *Lisān al-'arab (XV)*. Bejrut: Dār šādir.
- Janković, S. (1987). *Arapski izgovor s osnovama arapskog pisma*. Sarajevo: Svjetlost.
- Qabbiš, 'A. (1988). *Al-'Imlā' al-'arabī*. Damask: Zayd ibn Ṭābit.
- Māmū, M. (1998). *'Ilā al-'imlā'*. Bejrut: al-Yamāma.
- Ramaḍān, 'A. T. (1996). *Muškila al-hamza al-'arabiyya*. Kairo: Maktaba al-ḥāniġī.
- Al-Rāzī, al-Qādir, M. (1986). *Muḥtār al-šihāḥ*. Maktaba Bayrūt.
- Ziyād, M. (2008). *Al-Šāfi' fī al-'imlā'*. Kartum: Al-Šaḥūḥ.

Mejra Softić

ON THE FUNCTIONS OF ALIF IN THE ARABIC LANGUAGE (AL-'ALIF AL-LAYYINA – FLEXIBLE ALIF)

Abstract

Classical Arabic philologists analyzed alif more than any other letter. In their works alif was analyzed in the context of its original function, as a sign for consonant hamza, but also as a long vowel sign, which lead to numerous studies and discussions. Given the fact that most of them focused on the analysis of alif as a sign for consonant hamza and that in the Orientalist literature we cannot find the works interpreting alif exclusively from the standpoint of its contemporary understanding (as a sign for a long vowel), the present paper aims at investigating the historical perspective of the dual function of alif, its contemporary terminological varieties in Arabic orthographies, its orthographic features and functions, as well as the modes of functioning on morpho-syntactic level.

Keywords: the Arabic language, alif, hamza, orthography, functional duality, morpho-syntactic level

دلالات حرف الألف في اللغة العربية

(الألف اللينة)

أ.د. ميرا سوفيتيش

ملخص

عكف علماء اللغة العربية القدامى على دراسة حرف الألف أكثر من أي من الحروف الأخرى. أجريت هذه الدراسات ضمن اطار فهمه بصفته علامة أصلية للهمزة الصامتة وعلامة لحرف المد مما أدى الى العديد من الدراسات والمناقشات . بالنظر الى ان أكثرهم ركزوا على الألف كعلامة للهمزة الصامتة و اننا لا نجد في الدراسات الاستشرافية مقالات متخصصة في تفسير الألف في فهمه المعاصر (كعلامة لحرف المد) فان هذه الدراسة تحاول فهم المنظور التاريخي للانقسام الوظيفي للألف والاختلافات في المصطلحات المعاصرة في الهجاء العربي والميزات الاملائية و الدلالات و نموذج العمل على مستوى الصرف والنحو .

الكلمات المفتاحية : اللغة العربية ، حرف الألف ، الهمزة ، قواعد الاملاء ، الانقسام الوظيفي ، مستوى الصرف والنحو .